

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ЗАВОРОТЧЕНКО Т. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного
управління
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 342.7:327(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.1>

**СУБ'ЄКТИВНІ ПОЛІТИЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА
В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ**

Розглядаються питання, пов'язані з тим, що в сучасний період в Україні спостерігається велика різниця між тією моделлю суспільних відносин у сфері політики, яка формується приписами українського законодавства про політичні права і свободи, та дійсною життєвою ситуацією в цій сфері. Виокремлюються тенденції, що з'являються в суспільному житті, які будуть свідчити про зацікавленість громадян у демократичному суспільстві. Досліджується процес практичного втілення механізму реалізації політичних прав і свобод громадян у систему нормативних актів, які в сукупності створюють чинне законодавство країни. Визначається, що поява в суспільному житті тенденцій, які будуть свідчити про зацікавленість громадян у демократичному суспільстві, якраз і зможе забезпечити виникнення умов, які є необхідними для того, щоби збільшення самосвідомості людей проявилось в їхній активній підтримці демократичних цінностей. Автор вказує, що такими тенденціями є тенденція до диференціації суспільства, встановлення в ньому стійкої ієрархії згідно з певними соціальними цінностями, які формуються в процесі цієї диференціації. Зауважується, що затвердження в суспільстві шанобливого ставлення до власника і, відповідно, визнання розумного і правомірного прагнення до власності як однієї із соціальних цінностей, які визначають соціальну ієрархію, забезпечують стабільність розвитку суспільства та готовність людей та їх спілок до компромісів у вирішенні проблем, які виникають між ними, що заснована на визнанні спільних для всіх людей цінностей; зацікавленість людей у використанні права як основного інструменту для регулювання суспільних відносин. Наголошується, що історія становлення «західної демократії» навіть у її класичних проявах також містить достатньо прикладів доволі зневажливого ставлення суб'єктів політичного процесу до демократичних цінностей, незважаючи на їхні декларації про схильність до цих цінностей. Зазначається, що відносна недиференційованість українського суспільства є більш цілісною, ніж на Заході, якому притаманний такий тип мислення: українці не схильні тією ж мірою, що європейці, під час осмислення дійсності ділити її на категорії.

Ключові слова: суб'єктивні політичні права і свободи громадян, механізм реалізації політичних прав і свобод, правові приписи про політичні права і свободи, політичні індивіди, політична влада.

Zavorotchenko T. M. Subjective political rights and freedoms of man and citizen in Ukraine: methodological fundamentals of the mechanism of implementation

Issues related to the fact that in the modern period in Ukraine there is a big difference between the model of public relations in the field of politics, which is formed by the provisions of Ukrainian legislation on political rights and freedoms and the real life situation in this area. The tendencies which appear in a public life which will testify to interest of citizens in a democratic society are allocated. The process of practical implementation of the mechanism of realization of political rights and freedoms of citizens in the system of normative acts, which together create the current legislation of the country, is investigated. It is determined that the emergence of trends in public life, which will indicate the interest of citizens in a democratic society, will be able to ensure the emergence of conditions necessary for the increase of people's self-awareness manifested in their active support of democratic values. The author points out that such tendencies are: the tendency to differentiate society, to establish a stable hierarchy in it in accordance with certain social values that are formed in the process of this differentiation; formation. It is noted that the assertion in society, respect for the owner and, accordingly, the recognition of reasonable and legitimate desire for property as one of the social values that determine the social hierarchy, ensure the stability of society and willingness of people and their unions to compromise in solving problems, arising between them, based on the recognition of common values for all people; people's interest in using the law as the main tool for regulating public relations. It is noted that the history of the formation of "Western democracy", even in its classical manifestations, also contains many examples of rather contemptuous attitude of the subjects of the political process to democratic values, despite their declarations of inclination to these values. It is noted that the relative non-differentiation of Ukrainian society is more holistic than in the West, which is characterized by this type of thinking: Ukrainians are not inclined to the extent that Europeans in understanding reality, to divide it into categories.

Key words: *equitable political rights and freedoms of citizens, mechanism of realization of political rights and freedoms, legal binding over's about political rights and freedoms, political individuals, political power.*

Вступ. У сучасний період в Україні спостерігається велика різниця між тією моделлю суспільних відносин у сфері політики, яка формується приписами українського законодавства про політичні права і свободи, та дійсною життєвою ситуацією в цій сфері. Наявність цього розриву багато в чому зумовлює ефективність дії механізму реалізації суб'єктивних прав і свобод. Тому нас цікавить проникнення в сутність проблем, які зумовили виникнення і збереження цього розриву, а також можливості їх вирішення.

Дослідженню політичних прав і свобод громадян у науці конституційного права приділяли увагу такі вчені-конституціоналісти, як С.С. Аверинцев, М.О. Бердяєв, В.В. Букач, А.В. Грабильніков, Л.М. Гумільов, І.В. Дробуш, В.В. Каленський, О.О. Лукашева, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, О.В. Пушкіна, М.А. Трубецької та інші. Їхні праці слугували фундаментальною базою для подальшого дослідження питань, що розглядаються. При цьому, незважаючи на значну кількість науково-теоретичних і практичних робіт, дослідження проблем реалізації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина не відбувалося досить послідовно та ґрунтовно, зокрема в юридичній літературі ще не було спроб дати визначення видів саме системи нормативних приписів як правовстановлюючого, так і правозастосовного характеру, яка забезпечує реалізацію основного права.

Постановка завдання. Метою цієї статті є теоретико-методологічне обґрунтування методологічних основ механізму реалізації конституційних суб'єктивних політичних прав

і свобод людини й громадянина та з'ясування тенденцій зацікавленості громадян у демократичному суспільстві, що зможе забезпечити виникнення умов, необхідних для збільшення самосвідомості людей. Новизна роботи полягає в тому, що в цій праці зроблено спробу дослідити всі можливі методологічні питання, пов'язані з механізмом реалізації конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина, запропонувати шляхи удосконалення конституційного законодавства. Відповідно до мети завданнями цієї роботи є: а) здійснення аналізу механізму реалізації політичних прав і свобод громадян у сучасній Україні в трьох ракурсах та визначення значення кожного з них; б) формулювання авторської позиції про формування нової політичної системи, окрім того механізму, який покладений у право; в) надання висновків та рекомендацій щодо предмета дослідження.

Результати дослідження. Перший із тих самих ракурсів, про які йшлося вище, визначається орієнтацією на традицію розгляду питання про механізм реалізації основних конституційних прав і свобод, яка склалася у вітчизняному державознавстві з наявним колом проблем та методикою дослідження. Вихідну основу для другого може сформулювати традиція сприйняття демократичних цінностей та їх співвідношення з українською дійсністю, яка існувала в дореволюційній гуманітарній науці. (Маються на увазі праці не тільки правознавців, але й філософів, мовознавців, етнографів, інших спеціалістів у сфері гуманітарного знання, що зверталися до проблематики взаємодії «демократичних цінностей» з українською дійсністю). Третій ракурс може виникнути, якщо, відвернувшись від теоретичних аспектів теми, ми звернемося до конкретних питань взаємозв'язку механізму реалізації політичних прав і свобод, що втілений у відповідні правові приписи, з його аналогом у дійсності. Тут слід пояснити, що механізм реалізації основних прав і свобод громадян, на наш погляд, може виступати у двох аспектах: у першому – це правова модель механізму реалізації, а в другому – дійсний механізм реалізації, який втілений у різних видах дій (бездіяльності), що виконуються тими або іншими суб'єктами в процесі здійснення основного права.

Виходячи з наших початкових уявлень про об'єкт дослідження, про який буде йтися далі, а також з уже названих цілей наукового пошуку, нам видається важливим особливу увагу приділити другому зі вказаних аспектів розгляду механізму реалізації політичних прав і свобод громадян, не упускаючи при цьому і два інших із кола зору. Такий вибір визначається прагненням надати інші постановки розгляду проблем, які виникають у процесі вивчення питання про реалізацію основних політичних прав і свобод громадян в Україні, які раніше не визначались у вітчизняному державознавстві. Це, на наш погляд, стає можливим із застосуванням у науковому обігу конституційно-правового дослідження з вибраної нами тематики тих праць учених, які раніше в межах подібної роботи не розглядалися. Практичне втілення механізму реалізації політичних прав і свобод громадян отримує в системі нормативних актів, які в сукупності створюють чинне законодавство країни. Ця система буде нами розглянута нижче, однак у цьому параграфі роботи необхідно зробити попередні зауваження. Та правова норма (система), нехай навіть здійснена за формою, яка не є органічним попередженням дійсності, не «виросла» з реальних людських відносин конкретного суспільства в умовах певного місця та часу, не може бути приведена в гармонійну взаємодію з цією дійсністю, а значить, така правова норма (система) навряд чи буде придатною для реального регулювання відповідних суспільних відносин. Відомо, що право не може вирішити найважливіші проблеми людського життя, але й не призначене для таких цілей. Однак різні людські спілки по-різному реагують на цю давність, як і на саме право як регулятор відносин між людьми. Такі відмінності знаходять своє вираження у відповідних типах культур шляхом розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, у динаміці процесів самосвідомості етнічних товариств, а також окремих індивідумів у їх складі, а також у процесі реалізації права загалом і основних політичних прав і свобод зокрема. Щодо ситуації в Україні можна вказати на такий парадокс. Існують правові приписи про політичні права і свободи, в тому числі норми Конституції і законів, які претендують на «роль» юридичної основи для реалізації цих прав і свобод. Ці приписи використовуються громадянами, застосовуються державними органами та іншими суб'єктами відповідних правовідносин.

Водночас у реальному суспільному житті навіть не спостерігається зародження тенденцій, які свідчать про те, що суспільство зацікавлене саме в демократичному правопорядку. Про прояви суспільного життя, які вказують, на нашу думку, на зародження цих тенденцій, йти меться далі. Необхідно відзначити, що зацікавленість громадян у демократичному правопорядку, як показує нам «західний досвід» та свій здоровий глузд, неодмінно повинна була би проявлятися в їхньому дійсному «прагненні до конституції». Цей термін був використаний відомим німецьким спеціалістом у науці конституційного права Конрадом Хесе в одній із його робіт, присвяченій реалізації суб'єктивних прав саме відповідно до її положень, а не всупереч їм [1, с. 33]. У зв'язку з цим є сенс взяти до уваги твердження К. Хесе про те, що «нормативна сила конституції зумовлена актуальним бажанням учасників конституційного життя реалізувати зміст конституції, її нормативна сила залежить від готовності розглядати її зміст як обов'язковий та від рішучості здійснювати цей зміст на практиці, навіть переборюючи опір». Це особливо важливо, на думку К. Хесе, і ми з ним згодні, тому що втілення в життя конституції не може підтримуватися та здійснюватися державною владою доти, доки сама не стане частиною фактичної концепції, що здійснюється у результаті реалізації громадянами своїх основних прав. «Чим сильніше «прагнення до конституції», – пише вказаний автор, – тим ширші межі можливої реалізації конституції». Між тим, поява в суспільному житті тенденцій, які будуть свідчити про зацікавленість громадян у демократичному суспільстві, якраз і зможе забезпечити виникнення умов, які є необхідними для того, щоби збільшення самосвідомості людей проявилось в їхній активній підтримці демократичних цінностей. На наш погляд, такими тенденціями насамперед є: тенденція до диференціації суспільства, встановлення в ньому стійкої ієрархії згідно з певними соціальними цінностями, які формуються в процесі цієї диференціації; формування, а потім і затвердження в суспільстві шанобливого ставлення до власника і, відповідно, визнання розумного і правомірного прагнення до власності як однієї із соціальних цінностей, тих самих, які визначають соціальну ієрархію, забезпечують стабільність розвитку суспільства; готовність людей та їх спілок до компромісів під час вирішення проблем, які виникають між ними, що заснована на визнанні спільних для всіх людей цінностей; зацікавленість людей у використанні права як основного інструменту для регулювання суспільних відносин.

Важливим проявом активного відторгнення соціальним середовищем демократичного правопорядку у сфері дії політичних прав і свобод, на нашу думку, є формування нової політичної системи ніби «поверх», окрім того механізму, який покладений у право, і всупереч йому – за попередніми законами тоталітарної свідомості. Виразенням цього процесу, зокрема, є абсолютне несприйняття політичними «конкурентами» інституту «опозиції». Жодна із серйозних політичних сил, яка претендує на владу, фактично, судячи за їхніми діями, не має наміру виконувати цю роль, хоча і декларує свою готовність прийняти її, але не здійснює рухів далі критики дій політичної більшості. Справедливо було б відзначити, що історія становлення «західної демократії», навіть у її класичних проявах, також містить достатньо прикладів доволі зневажливого ставлення суб'єктів політичного процесу до демократичних цінностей, незважаючи на їхні декларації про схильність до цих цінностей. Однак конкретний розгляд відмінностей у практиці реалізації політичних прав і свобод у країнах Заходу на етапі становлення демократичного правопорядку і в сучасній Україні слід наситити обґрунтуванням Генезису про відсутність у суспільному житті нашої країни тенденцій, які визначають принципovu можливість встановлення демократичного політичного режиму. Відносна недиференційованість українського суспільства є більш цілісною, ніж на Заході. Їй притаманний такий тип мислення: українці не схильні тією мірою, як європейці, під час осмислення дійсності ділити її на категорії. Про наявну за Заходом тенденцію до більш великої диференціації суспільства писав, зокрема, В. Соловйов у своїй роботі «Три сили» [2, с. 15]. М. Бердяєв також відзначав, що «російське мислення більш тоталітарне і цілісне, ніж мислення західне, що більш диференційоване та розділене на категорії» [3, с. 90]. Ця обставина є однією з тих характеристик суспільства, які ускладнюють у ньому правове регулювання.

Нині, на відміну від кінця XIX – початку XX століття, більшість вітчизняних представників гуманітарних наук, і насамперед науки про державу та право, абсолютно не сумніваються в нагальній необхідності введення в соціальне життя України «цінностей демократії» за допомогою правових і політичних інститутів. Майже аксіомою є визнання як «універсальних, загальнолюдських цінностей» таких понять та відповідних їм реалій, як «права людини», «розділення влад», «правова держава», «політичний плюралізм». Влада, наука, преса в особі своїх дійсних представників закликають привчати народ країни, який не володіє або володіє недостатньою мірою правовою культурою, до цих цінностей, привчати наполегливо та неухильно, покоління за поколінням. У цьому контексті висловлювання дореволюційних мислителів слов'янофільського толку, подібних Аксакову, звучать інфантильно і романтично, не більше. І вони відображають дійсну тенденцію, яка властива слов'янській ментальності, що зберігається і сьогодні. Отже, відсутність, на наш погляд, у сучасному суспільному житті України умов, необхідних для того, щоб основні політичні права і свободи були реалізовані згідно із сенсом і рухом Конституції, а також згадані раніше особливості слов'янської духовної традиції спонукають поставити проблему органічності демократичних цінностей для української ментальності (свідомості). На наш погляд, без покриття існування зазначеної проблеми можуть опинитися безглуздими та поверховими всі роздуми над конкретними питаннями реалізації основних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. Для з'ясування існування згаданої проблеми необхідно визначити своє ставлення до низки питань, серед яких, на наш погляд, першим може бути розглянуто те, чи мають «демократичні цінності» дійсно універсальний характер. Ми вважаємо, що самі «демократичні цінності» не універсальні. Подібна характеристика допустима скоріше лише стосовно тих проблем, які їх породили. Однак цей тезис потребує обґрунтованості.

«Ми так дивно рухаємося у часі, що з кожним нашим кроком уперед хвилина, що пройшла, зникає для нас безповоротно. – писав П.Я. Чаадаєв, – У нас зовсім немає внутрішнього розвитку, природного прогресу; кожна наша ідея безслідно витісняє попередні». Це судження одного з перших російських «західників» сприймається у зв'язку з нашими міркуваннями як застереження і проти однозначного сприйняття ідеї універсальності «демократичних цінностей». Тут мав місце несумнівний зв'язок із традицією «західників», який змішував свій ідеал кращого для України устрою із сучасною Західною Європою, вже тоді далекою від ідеального стану; проти традиційного «слов'янофільського» уповання на свій утопічний ідеал України, який вони бачили в її історичному минулому. Слід відзначити, що схильність російських інтелектуалів-гуманітаріїв до збільшення значення «західного досвіду» для долі національної державності не тільки доволі давно була помічена, але й піддавалася розгляду в межах наукових досліджень. Примітними є праці М.С. Трубецького, які відносяться до початку XX століття [4, с. 52]. Вказаний автор, зокрема, відзначав, що не романо-германські народи, які сприйняли «європейську» культуру, зазвичай разом із культурою сприймають від її творців і оцінку цієї культури, піддаваючись обману неправильних термінів «загальнолюдська цивілізація» і «космополітизм», що містять вузько-етнографічний зміст відповідних понять [5, с. 144].

За словами відомого російського етнографа радянського періоду Л.М. Гумільова, який поділяв погляди М.С. Трубецького з питання, що розглядається, є однаково шкідливими як теорія, так і практика європеїзації, «оскільки етнос – це процес адаптації до певного ландшафту, і вміння чужого етносу, які називаються цивілізацією, віднімають у аборигенів сили, які є необхідними для власного господарства, або, що ще гірше, вчать дітей аборигенів навичкам, які є непотрібними в позаєвропейських умовах. Там, де зштовхується дві і більше суперечності, і такими, зокрема, є романо-германський та євразійський суперетноси; до складу євразійського у свою чергу входить російський етнос, де збільшується бідність та порушується логіка творчих процесів, виникає наслідування (мімесис) як супротивник оригінальності, і таким чином порушується принцип «пізнай себе» або «будь самим собою». Навпаки, етноси, які проживають на своїх територіях, підтримують свою традицію – «вітчизну», уживаються з сусідами окремо, але в мирі [6, с. 22].

З давніх літописів відомо, що коли грецькі єпископи радили завести на новохрещену Русь каральну юстицію за римсько-візантійським зразком, то князь Володимир віднісся до їхньої поради із сумнівом та невдоволеністю. Як один із мотивів князівських сумнівів давній оповідач згадував про страх гріха [7, с. 211]. Як бачимо, мотив цей раціональним не назвеш.

Як справедливо відзначав С.С. Аверинцев на основі аналізу давньоруських літературних джерел, «для російської антиномії, заключної у владі над людьми, в самому феномені влади залишались із століття в століття – не стільки завданням для розуму, скільки мукою для совісті. Сама по собі влада, по крайній мірі самодержавна, сприймалась як щось таке, що знаходиться або вище людського світу, або нижче його: але у всякому випадку до нього як би не входить».

Висновки. Отже, всі автори, досліджуючи методологічні основи механізму реалізації суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина, виходили з того, що об'єкт дослідження існує, хоча в дійсності це було не так. Крім того, дослідження були в основному звернені до «належного» і «можливого» у сфері реалізації політичних прав, а не до «сутнісного» і «необхідного». Предмет досліджень у більшості випадків був обмежений суто правовою тематикою, основна увага приділялася відповідним правовим актам як таким і майже не зачіпалися метаюридичні питання. Але ми можемо із впевненістю констатувати, що відсутність теоретичних досліджень, які б реально відображували механізм реалізації цих прав, не може не позначитися на якості та рівні розвитку законодавства, яке забезпечує реалізацію конституційних суб'єктивних політичних прав і свобод людини й громадянина на практиці.

Список використаних джерел:

1. Основы конституционного права ФРГ / за ред. Н.А. Сидорова Москва : Юридическая литература, 1981. 368 с.
2. В.С. Соловйов. Три сили. *Новый мир*. 1989. № 1, С. 15-18.
3. Бердяев Н.А. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века. *Вопросы философии*. 1990. № 1, С. 90-94.
4. Трубецкой Н.С. К проблеме русского самопознания. Собрание статей. Париж : Евразийское книгоиздательство, 1927. 340 с.
5. Об истинном и ложном национализме : у 6 т. / гол.ред. Н.С. Трубецкой. М.: Юрид. лит., 1991. Т. 6. 354 с.
6. Гумилёв Л.Н. Заметки последнего евразийца *Наше наследие*. 1991. № 3. С. 21-24.
7. С.С. Аверинцев. Византия и Русь: два типа духовности. *Новый мир*. 1963. № 7. С. 211–215.

